

Varför inte göra pinnbröd på skolgården?

En intervjustudie om lyckad friluftslivsundervisning i ämnet idrott och hälsa

© Patrik Jauring & Viktor Andersson
Linnéuniversitetet
Författarkontakt <patrik.jauring@gmail.com>

Publicerat på idrottsforum.org 2019-06-17

Syftet med studien var att i motsats till tidigare forskning undersöka hur man som lärare i idrott och hälsa planerar och utför en välfungerande friluftslivsundervisning. Tidigare forskning visar att lärare i svenska skolor har problem att genomföra undervisningen i friluftsliv (Sege 2012; Novus 2016; Backman 2011a). Problemen som lyfts är bland annat att lärarna inte har geografiska, ekonomiska och tidsmässiga förutsättningar till att utföra friluftslivsundervisning. För studien genomfördes sex semistrukturerade intervjuer med lärare som undervisar i olika åldrar från hela Sverige och som ansåg sig själva ha eller ha haft en välfungerande friluftslivsundervisning. Intervjuerna transkriberades och tematiserades. Sedan analyserades sambandet mellan lärares vilja och dess förutsättningar utifrån kvalitativt friluftsliv och deras didaktiska val utifrån Schenkers (2011) analysmodell för idrottsdidaktik.

Studiens resultat visar på möjligheter att se förbi de tidigare problem som lyfts. Vad studiens lärare understryker som viktigt är att arbeta utifrån progressionen delmoment till helhet och att tillägna sig gedigen kun-

skap om friluftslivet. Detta ger förutsättningar för att man som lärare kan anpassa undervisningen utifrån befintliga förutsättningar. Slutsatsen blev att om man som lärare tillägnar sig kunskap om friluftslivet, lyckas dela in ämnet i delmoment, ser det som något icke platsbundet och anpassar sig till sina förutsättningar går det att få till stånd en välfungerande friluftslivsundervisning.

PATRIK JAURING är nyutexaminerad ämneslärare i idrott och hälsa samt religionskunskap från Linnéuniversitetet i Växjö. Till hösten tillträder han tjänst som lärare i idrott och hälsa samt religionskunskap på Amerikanska gymnasiet i Göteborg.

VIKTOR ANDERSSON är nyutexaminerad ämneslärare i idrott och hälsa samt historia från Linnéuniversitetet i Växjö. Till hösten tillträder han en tjänst som lärare i idrott och hälsa på SiS ungdomshem Ryds brunn i Ryd.

Artikelns är en omarbetad version av författarnas examensarbete gällande välfungerande friluftslivsundervisning i ämnet idrott och hälsa.

Under utbildningen till lärare i idrott och hälsa vid Linnéuniversitetet görs fjällvandringar och skogsturer, med upplevelser av nätter under vindskydd och lägereldar vid Smålands vackra sjöar. Man får känna vindens piskande känsla på fjälltoppar och uppleva den förändrande rumsuppfattningen under nattorientering i okända skogar. Det har varit upplevelser som gett glädje, inspiration och motivation till att ge eleverna liknande upplevelser. Parallellt med detta har det under utbildningen presenterats utvärderingar och forskning som beskriver att lärare i idrott och hälsa upplever en stor problematik kring friluftslivsundervisningen. Det framhålls att förutsättningarna är dåliga, att pengarna inte räcker till eller att lärare helt enkelt inte känner sig bekväma med delmomentet. Nu när vi som studenter närmar oss slutet av vår utbildning har vi velat finna möjliga lösningar på de problem som lyfts i tidigare forskning. I samband med examensarbetet bestämde vi oss därför för att intervjua lärare som ansåg sig ha en välfungerande friluftslivsundervisning, i syfte att undersöka hur en välfungerande friluftslivsundervisning kan ta sig uttryck i ämnet idrott och hälsa.

Fyra frågeställningar formulerades, varav tre deskriptiva och en analytisk. De tre deskriptiva frågeställningar besvarades genom informanternas utsagor om erfarenheter och upplevelser. Den fjärde besvarades med hjälp av ett teoretiskt didaktiskt perspektiv. Frågeställningarna löd:

1. Hur förhåller sig lärare till de förutsättningar som finns inom friluftsliv i skolan?
2. Hur resonerar lärare kring progression i friluftslivsundervisning?
3. Vilka aspekter av bedömning lyfter lärare i förhållande till sin friluftslivsundervisning?
4. Hur kan lärares upplevelse av välfungerande friluftslivsundervisning förstås utifrån deras didaktiska val?

Denna artikel baseras på vårt examensarbete, men artikeln presenterar i första hand arbetets resultat och analys, dvs de delar som uppfattas bidra till ökad kunskap om välfungerande friluftslivsundervisning. Artikeln innehåller inte de delar som behandlar tidigare forskning eftersom liknande avsnitt går att finna i annan forskning.

Metod

Studiens metod utgjordes av semistrukturerade intervjuer. Till dessa konstruerades en intervjuguide med frågeområden om lärares egna friluftslivsutövande, tidigare erfarenheter av undervisning i skolan samt upplägg av friluftslivsundervisning. Eftersom vi ville veta mer om välfungerande friluftslivsundervisning så ställdes särskilda krav på urvalet av informanter. Urvalet av lärare var målstyrt och selektivt i syfte att dels stärka validiteten men också styra undersökningen till något som utvecklar idrottsläraryrket. För att finna informanter som lämpade sig för studien lade vi upp ett inlägg på en Facebook-sida som når ett stort antal lärare i idrott och hälsa, och vi sökte då lärare som själva uppfattar att de har bra friluftslivsundervisning inom ramen för ämnet idrott och hälsa. Då gensvaret var dåligt vände vi oss istället till organisationer och institutioner som möjligtvis skulle kunna ha kontakt med lärare som vi sökte. Svenskt friluftsliv, Naturvårdsverket, Scouterna, Svenska idrottslärarföreningen, Friluftsförbundet samt forskare vid lärosäten i hela landet blev kontaktade. Detta resulterade i en önskad snöbollseffekt (Repstad 2012 s. 61) och inom några dagar hade vi samlat ihop studiens sex informanter. De sex lärare som valde att medverka i undersökningen hade alla varit verksamma som lärare inom idrott och hälsa. En arbetade deltid vid högskola, en vid universitet, tre på gymnasial nivå och en vid grundskolans tidigare år.

Intervjuerna transkriberades, och materialet tematiserades i tre olika teman. Dessa har till denna artikel sammanfattats och reviderats jämfört med uppsatsarbetet. Samtliga namn och platser som presenteras är fiktiva för att upprätthålla informanternas anonymitet (Vetenskapsrådet 2002 s. 11). Citaten har även blivit språkligt korrigerade för att ge ökat flyt i läsningen samt ökad förståelse.

Resultat

Studien gav både spännande och intressanta perspektiv som lärarna hade på friluftslivsundervisningen, vilka inte bara underlättade för genomförandet utan också utvecklade ämnet. De fem huvuddelarna som lärarna poängterade var att *utnyttja skolgården, ta vara på kollegorna och deras dolda kunskap, det egna ansvaret att själv utforska friluftslivet, att planera undervisningen från delmoment till helhet* samt att använda sig av *matlagning över eld*.

Utnyttja skolgården

Att utnyttja skolgården menade lärarna var viktigt. Lärarna poängterar betydelsen av att anpassa sin undervisning till rådande förutsättningar. Tradition och forskning tenderar att presentera friluftslivet som aktiviteter vilka ska utföras i skogen, exempelvis som att sitta runt en lägereld vid en sjö grillandes pinnbröd. Vad denna studie visar är att istället för att utgå från att aktiviteterna är platsbundna ska man se dem som genomförbara i olika miljöer. En av studiens informanter, Gunilla, lyfte detta på ett intressant sätt.

Jag hade på en skola, som jag jobbade [på], en liten grillplats på skolgården och där [hade] vi jättemycket undervisning som handlade om friluftsliv på en vanlig lektion. Eleven behövde inte byta om utan då var det samling vid grillplatsen och sedan gjorde vi någonting där (Gunilla).

Genom att utgå från aktiviteten och vad den hade att ge gav Gunilla eleverna kunskaper om hur de kunde laga mat utomhus, sätta upp ett stormkök och mycket annat. Utifrån detta sätt att tänka är hon inte fast i behovet av skog och hon kan ändå ge eleverna de kunskaper de behöver genom att göra aktiviteterna på skolgården. Naturmöten kan ses som en stor del inom friluftslivet men det finns också en bred uppfattning av natur. Gunilla menar i detta fall att det inte är området som aktiviteten genomförs i som är det centrala utan att eleverna faktiskt får utföra momentet. Det behöver med detta som bakgrund kanske inte finnas en hel skog för att området ska betraktas som naturskönt och anses ge förutsättningar att utföra friluftslivsaktiviteter i.

Det kan även finnas en tendens hos lärare i Sverige att komplicera friluftslivet genom att betona kravet på storskalighet då man upplever behovet åka långt bort ifrån skolan (Novus 2016), men genom att ha ett mer öppet förhållningssätt och hålla sig nära skolan går det att komma bortom de problem som skapas av de långa avstånden. Karl som arbetar som lärare i gymnasieskolan uttryckte sig mer enkelt kring detta.

[...] vi försöker att bara gå ut utanför skolan och ha friluftsliv, det behöver inte vara mer avancerat än så, bara gå ut, kläder efter väder och sedan rullar det väl på [...] (Karl).

Karl betonar inte något krav på specifik miljö, det finns ett förhållningssätt att det är aktiviteterna som står i centrum. Ett annat konkret exempel gavs av grundskolläraren Stina.

[...] Varje år får ungarna träna på att krypa med isdubbar, kasta livlina och lite sådant och det gör vi där [...] lämpligt ställe. Ibland går vi ner på viken här och ibland är det is på vår fotbollsplan och då får vi göra det där, det är lite olika (Stina).

I Stinas fall är det återigen aktiviteten som anpassas till rådande förutsättningar. Istället för att ställa in sin iskunskap då det vissa år inte ligger tillräckligt tjock is vid viken där skolan ligger tar hon hjälp av det som finns i närheten. På så sätt kommer hon förbi den platsbundenhet som friluftslivet kan präglas av.

Ta vara på kollegorna och deras dolda kunskap

Det var inte bara utnyttjandet av de geografiska förutsättningarna som lärarna lyfte som viktiga utan även de intressen och kompetenser som finns inom skolans ramar. De flesta lärarna i studien gav exempel på att de någon gång tagit hjälp av en skolpersonal, som Rolf gjorde när han skulle ha lektion på is.

Det var oftast friluftsdagar men vi spolade också is på skolan. Jag hade bra hand med vaktmästaren så han brukade spola upp is på skolgården åt mig [...] (Rolf).

Genom att ta vara på kompetensen av vaktmästaren lyckades Rolf skapa förutsättningar för att bedriva en islektion på skolgården. Han tog även upp ett exempel när han tog med bespisningspersonalen ut på isen för att hjälpa till.

Så varje år åkte vi ut till sjön och så fick jag med mig mattanter och hela köret och de kommer med sina kantiner så vi kunde äta och så grillade vi korv ute på isen [...] (Rolf).

Det fanns även en stor betoning vid att ta hjälp av lärarkollegiet. Många utav studiens lärare tog upp en eller flera möjligheter till att göra ämnesöverskridande samarbeten genom friluftsliv. Gunilla tog upp möjligheter att jobba med samhällsvetenskapliga ämnen när de rörde sig vid ruiner och i skog, Stina lyfte in hemkunskapen och svenskan när de jobbar med recept och Karl lyfte både arbetet med naturvetenskapsläraren och historieläraren när de är ute och paddlar.

När vi är ute och paddlar och andra lärare är med så försöker vi jobba även med deras ämnen fast utifrån friluftsliv då, naturkunskapsläraren brukar prata om geologi, historieläraren om historia, det brukar vara väldigt positivt och även i koppling till friluftslivet (Karl).

Genom att använda sig av andra lärare som har ett annat ämne gav lärarna i idrott och hälsa dem möjlighet att agera experter på sitt ämne i en annan kontext. Men vad som lyftes som avgörande för att ett ämnesöverskridande arbete skulle fungera var att det krävdes ett intresse från den andra läraren att befinna sig i naturen. Några av lärarna berättade om kollegor som kommit i tygskor och en tunn jacka till skogen en kylig vårdag, eller att lärare som varit delaktiga i en friluftsdag känt sig dittvingad vilket fått en dålig inverkan på elever och även undervisningen.

Ansvaret att själv utforska friluftslivet

Det lyftes av informanterna att det ligger ett stort eget ansvar hos lärarna i idrott och hälsa att själv tillägna sig kunskaper inom friluftsliv. Sandra, som arbetar som lärare på högstadiet, upplevde i starten av hennes yrkesverksamma liv en osäkerhet gällande undervisning inom friluftsliv och sökte sig därför till vidareutbildning inom delmomentet. Två andra informanter, Gunilla och Rolf, lyfte vikten av att tillförskaffa sig kunskap för att känna en trygghet som en grund för en välfungerande friluftslivsundervisning. Om läraren upplever en trygghet i naturen underlättar detta när läraren ska planera en progressionsbaserad undervisning med säkerheten i åtanke. Som Rolf uttryckte sig,

[...] man ska inte vara sämst i klassen. Man ska kunna sina saker även om man inte får det i utbildningen, du måste kunna sätta ihop ett kök och göra olika typer av Eldar [...] (Rolf).

Det fanns en betoning på det egna ansvaret av lärarna, att man själv som utbildad lärare måste söka ny kunskap, inte minst inom friluftsliv. Men det handlar inte bara om att känna säkerhet eller trygghet, som inte minst påverkar elevernas föreställning om en som lärare, utan också om att kunna göra de anpassningar som behövs. Tillägnar sig lärare kunskaper om friluftslivet och dess aktivitet, upplever de en trygghet och säkerhet kring aktiviteterna, då skapas också en förståelse för att kunna dela in momentet i olika delmoment.

Från delmoment till helhet

I resultatet kunde det urskiljas argument för att friluftslivsundervisning bör bedrivas regelbundet i samband med ordinarie lektioner i idrott och hälsa. Utöver det resonerade lärarna om, och argumenterade även för, undervisning som innebar heldagar med övernattnings. Det kunde urskiljas ett värde i att utföra både kortare och längre friluftslivsövningar. Flera av informanterna betonade att man som lärare ska ta vara på närområdet. Genom att göra det får man som lärare bättre förutsättningar att bedriva en mer kontinuerlig och välfungerande friluftslivsundervisning. Genom att ha lektioner i det närliggande kan man enligt exempelvis Karl ge elever fler verktyg som leder till bättre förutsättningar att klara sig i skogen. Gunilla lyfte liknande argument, att man inte behöver röra sig långt in i skogen för att ge eleverna kunskaper om exempelvis hantering av stormkök. Rolf betonade även att undervisning i närområdet innebär att det blir utrymme till fler undervisningstillfällen. Detta ger bättre förutsättningar till en tydligare progression i momentet. En tydligare progression kan i sin tur resultera i att eleverna ges fler tillfällen att reflektera över vad de har gjort, och genom att göra det utvecklar eleverna en djupare förståelse.

Vad som kunde urskiljas i intervjumaterialet var att förståelsen utifrån delmoment endast ledde till förståelsen vad en skulle göra och hur det skulle göras. Det som kunde urskiljas var att genom att endast ha aktiviteter i närområdet tenderade eleverna att inte få förståelse för dess användning i skogsmiljö. Det saknades ytterligare en dimension av lärandet, något som gavs genom att sätta ihop alla de delar som eleverna jobbat med till en helhet i form av antingen en hajk eller exkursion. I intervjuerna berättade lärarna om elever som slarvat med att stormsäkra tält på kvällen och vaknade blöta på morgonen, och de menade att sådana erfarenheter kan ge eleverna en ökad förståelse för att göra allt noggrant och rätt. Det berättades också om snöbivacker som byggts och rasat in under natten, vilket gav en ökad förståelse och acceptans för vikten av noggrant utförande. Eleverna tvingas alltså att använda kunskaperna som de har lärt sig och på så sätt tillägnas de en ytterligare dimension i sitt lärande.

Ett lyckat exempel – matlagning över eld

I studien belyste samtliga informanter hur momentet matlagning borde ses och användas som en naturlig del i friluftslivsundervisningen. Flera infor-

manter poängterade skolors begränsade ekonomiska förutsättningar och dess möjlighet att inhandla material. Matlagning kan alla delta i och den aktiviteten går även att genomföra i nära anslutning till skolan även om den inte ligger belägen vid ett naturområde. Genom användning av matlagning minskar exkludering av elever som kan ha hinder för att röra sig i skogsmiljö eller som inte har de ekonomiska förutsättningarna för att införskaffa rätt utrustning. Samtliga informanter såg matlagning som en uppskattad och lyckad del av undervisningen. Matlagningen är ett flexibelt inslag eftersom den går att anpassa efter olika klasskonstellationer, åldrar och geografiska förhållanden. Lärarna uttryckte att detta gav goda förutsättningar att lära sig planera friluftsliv men också bättre förutsättningar till förståelse för det sociala och kulturella friluftslivet.

Analys

I lärarnas didaktiska val lades fokus vid vilka aktiviteter och på vilket sätt en lärare valde att lägga upp sin undervisning. Genom att undersöka sociala värden som var framstående i informanternas beskrivning av upplägg och deras bedömning kunde vi urskilja vad som för den enskilde läraren var en välfungerande friluftslivsundervisning.

Trygghet, inspiration och rekreation

Den analytiska processen visade vilka koncept som präglade lärarnas undervisning i friluftsliv (se Schenker 2013), koncept i form av den idé som undervisningen baseras på. Exempelvis skulle en lektion kunna handla om att ha roligt, röra på sig och socialisera med klasskamraterna vilket kan sägas präglas av ett *lekkoncept*. Genom att se hur lärarna beskrev sin undervisning kunde tre olika koncept urskiljas i deras friluftslivsundervisning, ett *inspirationskoncept*, ett *överlevnadskoncept* och ett *rekreationskoncept*. Vad detta betydde var att lärarnas idé bakom en välfungerande friluftslivsundervisning varken var att leka eller se till prestation via ett tävlingskoncept (som är vanligt inom tävlingsidrotten) utan som något frikopplat från prestation. Ord som ”livskunskap” ”förutsättningar för att skapa intresse” och ”förmågan att nyttja friluftslivet under en längre tid” sågs som ledande för informanterna. *Inspirationskonceptet* uppkom när lärarna beskrev sig vilja ge elever förutsättningar för att röra sig i naturen samt att ge dem kunskaper

att själva ta sig ut i skogen och utveckla ett intresse. Lika mycket som lärarna ville inspirera strävade de mot att motivera eleverna med överlevnads-kunskap. För att motivera eleverna till att lära sig exempelvis att använda ett stormkök menade Gunilla på att friluftslivet behöver förankras i det elektroniska samhälle som eleverna lever i.

Det handlar idag om att du måste ha en hanterbarhet om det händer något med vårt samhälle och det räcker med att det är någon som trycker på knappen och det kan hända om en minut och vad gör du då? [...] den kunskapen blir helt plötsligt viktig. [...] Att ha kunskap i hur man använder ett utedass om inte toaletterna fungerar, hur gör du när elektriciteten tar slut? Hur kommunicerar du när du inte har telefonen du kan ladda? Alltså det är ju mycket jätteintressanta frågor [...] (Gunilla).

Genom att poängtera skörheten i det elektroniska samhället och att det finns sätt att handskas med problemen som kan uppstå om exempelvis elen skulle slås ut ges en mening med att gå igenom friluftslivsmomentets överlevnads-kunskaper.

Rekreativkoncept blev synligt när lärarna talade om den kravlöshet som deras undervisning präglades av. Då många elever är aktiva i idrottsföreningar där ett lek- och tävlingskoncept premieras kan lektionerna i idrott och hälsa bli påverkade av samma koncept (Londos 2010; se Schenker 2013 s. 201). I intervjuerna visade våra lärare att det är möjligt att frångå det koncept som präglar tävlingsidrotten, och att det därtill är fördelaktigt att göra det i samband med friluftslivsundervisningen.

Genom att ta ut aktiviteterna ur sitt sammanhang och fokusera på dem enskilt, lyckades lärarna prägla undervisningen mer av rekreation än prestation. Matlagning var, som nämnts, en central del i lärarnas berättelser om friluftslivsundervisningen. Detta är förståeligt, menar vi. Den är inte förknippad med ett tävlingssammanhang för eleverna, och det blir då enklare för läraren att fokusera på rekreation. Genom att utgå från ett rekreativkoncept i undervisningen kan det också bli enklare att genomföra aktiviteter som annars kan associeras med tävling. Får läraren eleverna att se friluftsliv utifrån ett rekreativkoncept kan det motverka tävlingskonceptet när en klass exempelvis paddlar.

Ytterligare ett koncept kunde utläsas när lärare talade om att sedan sätta ihop undervisningen till en helhet. Genom att ta eleverna ut på fjällvandringar var de tvungna att använda sig av de kunskaper som de tillägnats under delmomentsundervisningen. Upplevelserna och aktiviteterna blev mer påtagliga och eleverna fick uppleva konsekvensen av sitt handlande i

naturen. Satte de upp tältet slarvigt på kvällen kunde det resultera i att de vaknade blöta på morgonen. Lärarna lyfte alltså en typ av *konsekvenskoncept* som var svårare att uppnå om undervisningen utgick från närmiljön och delmoment.

Avslutande ord

Denna artikel presenterar hur en välfungerande friluftslivsundervisning kan ta sig uttryck i ämnet idrott och hälsa. Den visar hur det är möjligt att strukturera undervisning av friluftsliv och utifrån vilka koncept detta kan göras. Vår förhoppning är att kommande studier fortsätter att undersöka lyckade koncept och metoder för att få till en välfungerande friluftslivsundervisning. Vi gjorde vår undersökning utan att veta hur vi på ett effektivt och varierad sätt skulle lägga det pussel som kallas friluftslivsundervisning. Nu, efter detta arbete, känner vi oss ett steg närmare att förstå vägen till en välfungerande friluftslivsundervisning. Om framtida studier väljer att undersöka välfungerande friluftsliv hade det varit intressant att se mer konkret hur olika lärare i idrott och hälsa planerar och genomför välfungerande friluftslivsundervisning. Friluftsliv är utan tvekan ett komplext delmoment i ämnet idrott och hälsa, men absolut ingen omöjlighet.

Referenser

- London, M. (2010) *Spelet på fältet: relationen mellan ämnet idrott och hälsa i gymnasieskolan och idrott på fritid* Malmö: Malmö högskola.
- Novus/Svenskt Friluftsliv (2016) *Undersökning bland idrottslärare* Stockholm: Novus.
- Repstad, P. (2007) *Närhet och distans: kvalitativa metoder i samhällsvetenskap* (4 uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Schenker, K. (2013). Idrott och hälsas didaktik. I: Backman, E. & Larsson, L. (red.) *I takt med tiden? Perspektiv på idrottsläraryrket i Skandinavien* (1. uppl.) Lund: Studentlitteratur (sid. 197–213).
- Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.